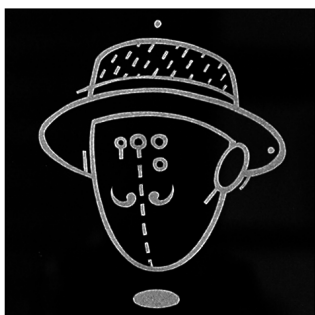

BARTHA ZOLTÁN

CSEREI MIHÁLY

Erős vallásossága és sajátos, transzszilván hazaszeretete kiegészül köznemesi gondolkodásmódjával. Vagy talán éppen ennek a vidéki, gazdálkodó köznépmesi életnek a velejárója az előbbi két vonás.

Nagyajtai Cserei Mihály (1667–1756), a 17. század végi, 18. század eleji erdélyi történelem talán legismertebb megjelenítője régi székely családból származott, amely noha sosem emelkedett Erdély „méltóságos” famíliái közé, kiterjedt rokonsága révén széles kapcsolatrendszerrel rendelkezett. Cserei Mihály apja, Cserei János előbb Barcsai Ákos erdélyi fejedelem bejárója volt, majd Apafi Mihály fő asztalnoka lett. Felesége, Judit a csíki Cserei család sarja volt (a két család között csak névrokonság áll fenn). 1668-ban a család Csíkrákoson telepedik le, így a református Csereiek a mélyen katolikus Csíkban is birtokosokká válnak.

Cserei gyermekkorát szülőfalujában, Csíkrákoson töltötte, miután azonban apja a fogarasi vár kapitánya lesz, a család Fogarasra költözik. Itt kezdi meg 1679-ben iskolai tanulmányait.

Mivel Cserei János is részese volt a Béli Pál vezette összeesküvésnek, ennek leverését követően a család visszavonul Nagyajtára, az ősi birtokra. Cserei Mihály életében ez hatalmas fordulatot jelent, ugyanis ekkor válik a Székelyudvarhelyi Református Kollégium diákjává. Apját az összeesküvésben való részvétele miatt bebörtönzik, ősi és szerzett birtokait elkobozzák, ami a család elszegényedéséhez vezet, ezért Cserei 1685-ben kénytelen abbahagyni tanulmányait. Egy év múlva már katonaként szolgál, bár amint írja, valódi összecsapásokban nem vett részt. Ugyanabban az évben Teleki Mihály apródja lesz, ám két év után kilép ennek szolgálatából.

1690-ben részt vesz a szerencsétlenül végződött zernyesti csatában, ahol szinte életét veszti.

Ezután Thököly híve lesz, elkísérve a fejedelmet száműzetésébe. Ám csakhamar hazatér, és felesküzik a császár hűségére. Rövid kuruc bujdosásából azt a tanulságot vonta le, hogy soha többé nem hagyja el hazáját, „mert könnyű a hazából kimenni, de nehéz visszajönni”.¹ 1693-ban anyja rokonához, Apor Istvánhoz szegődik el magántitkárnak. Itt alkalma nyílik megismerkedni Erdély politikai életével, betekintést nyerve a színpalak mögé is, ami nagyban tágította látókörét.

1696-ban feleségül veszi Apor Istvánné hűgát, az alig tizenhárom éves Káli Kun Ilonát, egy „kemény és vakmerő unitária” nőt, akinek birtokára, a marosszéki Kálba² költöznek. 1698-ban Cserei Mihály visszatér Apor István szolgálatába, ahol kincstartóként tevékenykedik. Apor hajlandó lett volna vagyona nagy részét fiára hagyni, amennyiben az áttér a katolikus vallásra, ám ő, amint büszkén említi, nem volt hajlandó vallását „múló javakért” odaadni.

A kuruc világ kezdetén „nagy bódulás vala Erdélyben”, ezért a Cserei család más nemesszaládokkal Görgény várába menekül, ahol viszontagságos, înséges időszak vár rájuk, így szinte megváltás számukra, amikor a vár kapitánya felesküzik Rákóczi hűségére. Azonban a kuruc uralom sem bizonyult tartósnak, és Cserei csakhamar ismét visszatér a császár oldalára. Ezért 1706 pünkösdjén csíkrákosi házáat kuruc „tolvajok” kirabolják, őt magát megkínózzák.³ Hogy biztosítani tudja családját és a maga testi épségét, Brassóba költözik, ahol vagyonának nagy részét felemésztette a szász „vendégszeretet”.

A szatmári béke után a kedélyek is lecsillapodnak, így a család ismét Káldra költözik. Több, életének magánéleti fordulatát követően idős korában Nagyajtára vonul vissza, ahol gazdálkodik, és sokat olvas. Emellett tanulásra és irodalmi tevékenységre is szakít időt, noha ekkor már erősen beteg, amint írja, sokszor járni sem tud. 1756. április 22-i halálát követően az általa építtetett református fatemplom mellé helyezik örök nyugalomra. Mivel azonban a templomot időközben elbontották, sírja is feledésbe merült.

Cserei Mihály hosszú élete alatt sok időt szentelt az írásnak, így halála után szép számú munkát hagyott az utókorra. A mindennapi eseményeket, gazdasági tevékenységeit aprólékosan feljegyezte, ezek képezik a tárgyát a *Cserei Mihály jegyzőkönyve* című művének, melyben a gazdasági feljegyzések mellett házi orvosságokat is közöl. Kéziratban maradt önéletrajza 1728-ig követi élete alakulását, ez sok helyen eltér *Históriájától*, valószínűleg mivel már idős korában jegyezte le. A latin nyelvű *Memorialis* egy a császárhoz írt petíció, melyet a köhéri birtoka elkobzása elleni per kapcsán írt. Segített barátja, altorjai báró Apor Péter *Synopsis mutationum* című művének a megírásában. A *Metamorphosis Transsylvaniae*-hoz megjegyzéseket írt, melyek érdekes, az erdélyi mindennapi életre vonatkozó adatokat és több mulatságos anekdotát tartalmaznak. Irodalmi alkotásai között megemlíthető még családi genealógiája, két végrendelete, valamint latin nyelvű sírverse.

De mindezek közül legjelentősebb és legismertebb műve *Históriája*, melyet 1709-ben kezdett el írni brassói tartózkodása idején. A munka az emlékirat és a történetírás határán mozog. Verses bevezetőjében leszögezi, miszerint „csak az igazat” kívánta megírni, és tette ezt azért magyar nyelven, hogy nemzetének szolgálni tudjon, de azért is, hogy mindenki olvashassa. Írásában Erdély történetét mutatja be I. Apafi Mihály fejedelemségétől 1712-ig, ahol a történet csonkán, szinte mondat közben szakad meg. A kor bemutatása és a jobb megértés érdekében leírja az előző korok eseményeit is Nagy Lajos király halálától kezdve. Ugyancsak a bevezetőjében közli azokat az erdélyi krónikaírókat is, akiket érdemesnek talál kiemelni.⁴ Noha Erdély 17. század végi történetét kívánta megírni, a végeredmény némiképp eltér a tervezettől. Lebilincselő, helyenként izgalmas elbeszéléssorozat a *História*, összeesküvésekről, cselszövésekről, az önállóságát veszített Erdély főurainak intrikáiról. Szétbogozhatat-

lanul összeszövi a politikát a szerelmi kalandokkal. Az államügyek helyett inkább az érdeklí, ki mit mondott, fecsegett valamelyik vadászaton vagy bálban. A korábbi krónikáírókhoz hasonlóan ő is szigorú kronológiai sorrendben halad. Műve ismert főurak és főúri asszonyok remek portréit adja, ezért családtörténeti szempontból is hasznos forrásként szolgálhat. Saját és kortársai tapasztalatai mellett hivatalos iratokat is felhasználott műve megírásához. De figyelmét nem kerülík el a külföldi események sem. Cserei egyik igen erőteljes vonása feltétlen, ám sajátos hazaszeretete, mely középnemesi mentalitásán és még inkább erős protestáns vallásosságán alapul. Esményképe a magyar fejedelmek által irányított Erdélyi Fejedelemség kora volt, mikor az országot erős kezű protestáns uralkodók vezették. A bajok forrását az idegen uralomban látja, szerinte Magyarország is az idegen uralkodók korában hanyatlott le, és ez okozta Erdély vesztét is. Szerinte Erdélyben a magyarországiak idegéneknek számítanak, és ők a bajok okozói. Ezért már *Históriája* elején honfitársai lelkére köti, hogy „magyarországiakkal ne cimboráljanak”. A török uralom megszűnte után a Lipót-féle Diplomában látja Erdély boldogulásának legfőbb zálogát. Ehhez azonban az szükségeltetik – véli –, hogy a hazai politikusok ne engedjenek beleszólást a németeknek az itteni dolgokba, őket a magyarok „természet szerinti ellenségeinek” tartja.

Mikor Cserei megírja művét, a régi Erdély végnapjait éli. Talán a kor emberének ezért is kizárólagosabb és erőteljesebb ekkor a transzszilvanizmusa, mint korábban. A régi dicsőség leáldoztával ennek hangoztatása szenvedélyesebb, mint bármikor. A korábbi, erős Erdély nem zárkózott magába, sokkal inkább a magyar egység megteremtésén fáradozott. Erőteljessége és gazdagsága lehetővé tette, hogy adjon magából, így nem féltette sajátját, és nem akarta azt féltékenyen elrekeszteni Magyarországtól.⁵ A gyenge hibája, hogy saját romlásának okait másokban keresi. Ebben a megvilágításban már érthető, miért volt Cserei látszatlabanc. Erőteljes transzszilván gondolkodása miatt nem csatlakozott a Rákóczi-féle szabadságharchoz, egyformán kárhooztatta a kurucokat és a labancokat is Erdély romlásáért, szegyenkeve a magyarok által elkövetett gaztettekért. Ez a gondolkodásmód lett később, a csíra állapotában már jóval korábban jelentkező (Szamosközy István) történelmi transzszilvanizmus ama változatának az alapja, mely majd a 20. század elején bontakozik ki valójában Kós Károly munkásságában. Cserei másik sajátossága munkáját átható erős hite, az a bensőséges vallásosság, amely gyakran előbukkan soraiból. Bajaiban Istentől vár segídelmet, öröméért neki ad hálát. Egyházát mindenkefelett szereti, ezért bármilyen áldozathozatalra kész. Sőt akár még Rákóczit is hajlandó dicsérni, ha az intézkedéseivel a protestáns érdekeket védi. Noha ezzel biztosítani tudná maga és családja anyagi jólétét, vallását sosem hagyta el. Erős vallásossága és sajátos, transzszilván hazaszeretete kiegészül köznemesi gondolkodásmódjával. Vagy talán éppen ennek a vidéki, gazdálkodó középnemesi életnek a velejárója az előbbi két vonás. Noha nem adatott meg neki, hogy tanulmányait befejezhesse, tanult és a tudományokat kedvelő személlýé vált, aki ismerte a latin nyelvet, Vergilius műveit, olvasta Bonfini, Istvánffy és az erdélyi történetírókat. Ennek ellenére megmaradt tipikus, vidéki életet élő, patriarkális gondolkodásmódú nemesnek. Gyerekeit arra inti, hogy jobbágyakkal mindig emberségesen bánjanak, „mert azok is emberek”. Jó barátjához, Apor Péterhez hasonlóan elítéli az újonnan nemesi címet nyertek életstílusát, a főnemeség túlkapasait, és gúnyolja a külföldről átvett divatot. Ez a köznemesi elégedetlenség sarkallja arra, hogy 1723-ban megírja nagy terjedelmű *Projektumát*, melyben gazdasági, jogi és kormányzati reformokat terjesztett elő. Cserei nyelvezete régies, előadásmódja naiv, ennek ellenére igen kedves. Sokszor sajátos székely dialektusa is előbukkan. Hibája a latin kifejezések túlzásba vitt használata, ám ez a kor sajátossága, ami alól ő sem tudja kivonni magát. Így műve a latinul nem tudók számára sok

esetben érthetlenné válik. A közölt anekdotákat kiszínezi, miáltal hitelességük elvesz. Hőseit előszeretettel szónokoltatja, szó szerint idézve beszédeiket.

Noha ismeri a kor eseményeit, és státusa révén több esetben is alkalmá van a díszletek mögé is betekinteni, információi sok esetben tévesek vagy pontatlanok. *Históriájának* mint történelmi forrásnak a hitelességét maga adja meg, mondván: „én históriát írni nem akarok, mert ha akarnék is, ahhoz való kapacitásom nincsen, bízom másokra, nálamnál jobbakra s tudósabbakra”. Nem éri el Bethlen János szintjét,⁶ és nem vetekedhet kora másik főúri emlékirójával, Wesselényi Istvánnal sem,⁷ aki finom érzékű, jó megfigyelő, műve kecsesebb és cizelláltabb, mint a Csereié. Azonban nem kell szem elől tévesztenünk azt sem, hogy mind Bethlen, mind Wesselényi az erdélyi főúri társadalom tagja, míg Cserei Mihály sosem tudja levetkőzni középnemesi mentalitását. Ilyen összehasonlításban műve inkább hasonlít egy egyszerű 17. század végi anekdotagyűjteményhez. Talán leginkább Rettégi György művéhez mérhető.⁸ Mindkettőjükre jellemző, hogy ugyanabból az erősen protestáns költődésű középnemesi milióból származnak. És talán éppen ezért hasonló a stílusuk is, mintha Rettégi ugyanott és ugyanúgy folytatná a Cserei által elejtett fonalat. Noha mindkettőjük műve igen kedvelt volt a korban (számos kéziratos példányuk maradt fenn), nyomtatásban csak igen későn jelentek meg. Ennek ellenére Bethlen János mellett Cserei Mihály a kor egyik fontos történelmi kútfőjének tekinthető, munkája számos későbbi irodalmi alkotásnak (Jókai Mór: *Erdély aranykora*, Szigligeti Ede: *Béldi Pál*) szolgált alapul.

■ JEGYZETEK

1. A tanulmányban található idézeteket Cserei Mihály: *Erdély históriája*. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2005 kiadásból vettem.
2. A Maroskői Református Esperesség nagy Anyakönyve Cserei Mihály egy adományáról tesz említést, melyet 1701. újév napján a káli református egyház részére tett. Az adomány egy skarlát vörös perzsiai dupla szőnyegből, egy ezüst tányérból és egy karmazsin selyemmel kivart terítőből állott. Lásd Kanyaró Ferenc: *Cserei Mihály egyházi adományai*. Erdélyi Múzeum 1898. 541.
3. „Nem is adának vissza egy pipánál többet” – írja bosszúsan emlékiratában.
4. Közvetlen elődei közül Kemény Jánost és Bethlen Istvánt, valamint két száz emlékirót, Haner Györgyöt és Frank Bálintot említi. Úgy tűnik, Szalárdit nem ismerte.
5. Erdély öröksége, erdélyi emlékirók Erdélyről. VI. Haldokló Erdély. Cs. Szabó László közreműködésével szerkesztette Makkai László. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994. Bevezető tanulmány. XVII.
6. Bethlen János: *Erdély története, 1629–1673*. Fordította P. Vásárhelyi Judit, az utószót és a jegyzeteket írta Jankovics József, a mutatókat összeállította Jankovics József és Nyerges Edit. Balassa Kiadó, Bp., 1993.
7. Wesselényi István: *Sanyarú világ, 1703–1708*. Közzéteszi Demény Lajos és Magyar András. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1985.
8. Rettégi György: *Emlékezetre méltó dolgok, 1718–1784*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közzéteszi Jakó Zsigmond. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1970.